

Azərbaycan ədəbiyyatında Qafqaz xalqlarının azadlı mübarizəsinin lideri Şeyx Şamilin (1797-1871) obrazı bir silsilə kimi keçir. Ədəbiyyatımızın bütün janlarında bu böyük el qəhrəmanının obrazı milli azadlıq simvolu kimi sevilə sevili yaradılmışdır.

Akademik K.Talibzadə A.Şaiq yaradıcılığının esasında ümumi cahəti göstərir: "İnsan ve onun faciəsi Şaiq sanətinin mövzusudur. Bu insan öz saflığını mühafizə etmək üçün gah maarifa, elmə, gah mənəvi təkmilləşməyə can atır, gah real həyatda, gah göylərdə, ideal aləmdə özüne siğınacaq tapır, gah da saf, təmiz,

DRAMATURGIYAMIZIN "QAFQAZ CİÇƏYİ"

pak təbiətin qoynunda özünü rahat, xoşbəxt hesab edir" (Tənqid və tənqidçilər, Bakı, Yaziçi, 1989, s.91). Tədqiqatçı V.Osmanlı isə Abdulla Şaiqin romantizmindən bəhs edərkən yazar: "Şübhəsiz ki, A.Şaiqin qəlb aləminə sənətkar maraqlı romantizm ideyalarından qabaq milli ədəbiyyatdan qidalanıbdır" (Azərbaycan romantikləri. Yaziçi, Bakı, 1985, s.98). Arasdırmaçı A.Şaiqin Qafqaz mövzusuna müraciəti bir tərəfdən onun usaqlıq dövrü xatirələri ilə başlaşsa da, digər tərəfdən A.Şaiqi düşündürən mövzunun - azadlıq mövzusu ilə əsaslandırır: "Şamilin başçılıq etdiyi dağlıqlarla kazakların apardığı müharibə pyesə azadlıq uğrundakı çekişmənin geniş fonunu yaratmışdır.

Dramaturgiyamızda Şeyx Şamil obrazını ilk dəfə eks etdirən əser məhz "Qafqaz ciçəyi" dramıdır. A.Şaiqin arxivində "Qafqaz ciçəyi" əsərinin iki əlyazması vardır, birincisi variant 60 səhifədən ibarətdir və pyesin üzərindəki qeydlərdən aydın olur ki, bu, elə əsərin səhne variyantıdır. İkinci əlyazma isə təxminən 30-cu illərə aiddir və üzərində "Qafqaz ciçəyi" qadır olan sevgimi, yoxsa adı bir etirazı?! Bunu aydınlaşdırmaq üçün obrazın sözlerine diqqət edək:

Jirikov. ...Mən ləzgilərə esir düşdürülmən zaman bu qız haftelerlə mənə xidmet etmiş və qaçıb qurtarmağına sebəb olmuşdur. Darqə qalasını aldığım zaman qadurnuş qazaglar onun arxasında qayırdı, mən yetişib bu gözəl şıkları onları elindən aldım. O məni tanıdı, vəhşətdən iri-iri açılmış qara gözlərini üzümə dikib qaldı. O alıcı gözlər mənə qarşı kılınca deyil, hörmət və məhabbatla parlayır-

...Əslində Jirikovun Zəhraya sevgisi məhz Zəhranın gözəlliyi ilə bərabər həmdə mərdliyindən irali bolun bir münasibətdir və əslində Jirikov gözəlliklə mərdliyin zerif bir qamatdə birləşməsinə heyran olmuşdur. Müəllif obrazın daxili aləmini açmaq üçün bu sevgi oyunundan zahirə batının toqquşması naticasında üzə çıxan hökmənlilik duygusunun aşkar olunmasında istifadə edir, təcavüzkarın əsl simasını açır. Əsir qızın mardliyinin araxasında ali bir vətən sevgisindən döyündən ona qarşı əvərilir və onu rədd edir. Aydın olur ki, Jirikov eşqə düşmüş bir aşiq deyil, sadəcə müharibə meydandasında belə şikar axtaran qəddar bir hərbiçidir. Nə qədar ki, Zəhra ona tabedir, o, Zəhranı sevdiyini iddia edir. Ele ki, Zəhra onun qızıl boyunduruşunu qırıb vətənin igid oğlunun müdafiəsinə qalxır, onda qəddar bir düşmənə dönür. Zəhra isə saf bir məhabbatla sevdiyinə baxmayaraq onun düşmən bir ölkənin məməru olduğunu unutmur, özünün xə-

yanətinə görə daim əzab çəkir, özünü qınamır, hətta cəsarətlə Jirikova deyir:

...Onlar

bizim

sərbəst

yaşamış

xalqı

mızı

azad

ölkəmizi

boyundurğ

altına

alıb

əsir

etmək

istəyir. Yox, mən bu yoxsul xalqdan, bu uca dağlarından, bu yaşıl yamaclardan ayrılmaram.

Zəhra vətənini sevir, lakin Jirikovu da sevir, cənubi ona inanır. Məhə inandığı üçün da onun nəcib və xeyrخah bir insan olduğunu düşünür. Amma Jirikov namərdiliyi ilə qızın qəlbədəki bütün sevgi hissələrini dağıdır. Ona asl sevginin vətən sevgisi olduğunu yəqin etdiyindən sonra hückum edib qurşunu dolu kimi yağıdırıñız və düşməni elə bir dehşətə salarsınız ki, qaçıb gizlənməyə də yer tapmasın.

Bu sözələr imamı son dərəcə tədbirli və qatıyyatlı bir komandan kimi xarakterizə edir. Nitqin dəqiqliyi və konkretliyi A.Şaiqin səhnəyə yaxından bələd olması ilə izah oluna bilər. A.Şaiq əsər boyu yərəsiz səhnələrə, uzun nitqlərə, eləvə hadisələrə yər vermir, bütün hadisələr, bütünlük sözələr onun məqsədində delalat edir. Elə buna görə də o, Zəhra ilə Şeyx Şamilin görüşünü də son dərəcə lakonik və sürettli təşkil edir. El tərəfdən vətənə xayanatda taqşırıldırılan və lənətlənən Zəhra cəkilmədən özünü imama təqdim edir. Şübhəsiz ki, bu da el qəhrəmanın mərdliyini sübut edən bir məqəmdir. Şeyx Şamil bağışlamağı bacaran bir insan idi. Zəhra onun mərdliyinə bələd olduğundan biliirdi ki, o, namərdələri sevmədiyi kimi, mərdliyi də qiymətləndirəməyi bacarıır. Zəhra yalnız ondan mərhəmət gözləyir. Həlliçi söyü imam deməli idi, o isə azadlıq bayrağını Zəhraya təpşirir, bununla da özünün müqəddəs, ali hissələrlə yaşayan bir şəxsiyyət oldu-

ğunu təsdiq etməkə bərabər, həm də böyük təriyəçi, el ağısaqlı kimi canlanır. Şəmil Zəhranın shvalatından xəbərdar olduğunu söyləyərkən son dərəcə səbr və təmkinlə ona günahlarını yumaq şansı verir. Ölüm qarşısında vətən xaini kimi lenənlərin bir insana qarşı bū cür alicənab hərəkət imam Şamilə ola bilərdi. Çünkü o, böyük psixoloq kimi qızın bundan sonra nə edə bileyəcini, hansı yolu seçəcəyiన evvelcədən bilirdi. Maraqlıdır ki, əsərdə Samil qüdrətli bir sərkərdədən daha çox kövrək qəlblə, alicənab, xeyirxah və hissiyyatlı bir insan kimi diqqəti celb edir. Hətta bu casur komandan orduşunun qələbəsini də bu zərif qızın işagına yazmaqla "bugünkü qalibiyətin bəisi Zəhradır" deyərək Jirikovu azad edir, bununla Zəhranı bir insan kimi bütün günahlarını təmizləməklə həm də düşməndə bütün hayatı boyu unuda bilməyəcəyi heyət və peşmənciliq yaradır. Şeyx Samil insanların düşüncəsində partlayış yaratmağı sevirdi, onun bu cəhətini A.Şaiqin son dərəcə daqiq əks etdirə bilmişdi.

- Ey hazır olan cəsur qəhrəmanlar! Siz şahid olun ki, mən bu qəhrəman qızın qarşısında ayılıb və ona xeyir-dua verirəm...

Əsar birhissəli olduğu üçün həcmə kiçikdir və Samil burada cəmi iki dəfə görünməsinə baxmayaraq özünü müdrik və bitkin şəxsiyyət kimi təqdim edə bilir. A.Şaiqin yaradıcılığında aparıcı xatt kimi keçən vətənpərvərlik və milli ruh burada özünü aydın göstərməkdədir. Lakin burada həmin xatt bir qızın acınaçılı həyatı ilə birlikdə inkişaf edir, son-

da ən yüksək zirvəsinə çatır. Rus knyazına vurulduğuna görə ona xidmət edən və onun qəçməgəna kömək edən, daha sonra namusunu və leyaqətini, vətən eşini ona qurban verən qız sonda leyaqəti və namusu ilə bərabər doğma vətənin azadlığı uğrunda döyüşə atılıraq vətən uğrunda qurban gedən bir el qəhrəmanına çevrilir. Bu çevrilmədə isə Şamilin ona münasibətinin çox böyük rolü vardır. O, Hacı Muradi bağışladığı kimi, anasını cezaya mahkum edib sonra bu cəzəni özü qəbul etdiyi kimi, Zəhranın da xəyanətini bağışlamaqla onun qəhrəman olmasına şərait yaradır, ona fürsət verir. Bu mənədə A.Şaiqin Şeyx Samil şəxsiyyətinə münasibətinin hərtərəfi və çoxşaxəli olduğunu görürük. Burada İmam Samil indiye qədər bizi cəsur və dönməndə bütün hayatı boyu unuda bilməyəcəyi heyət və peşmənciliq yaradır. Şeyx Samil insanların düşüncəsində partlayış yaratmağı sevirdi, onun bu cəhətini A.Şaiqin son dərəcə daqiq əks etdirə bilmişdi.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, əsərdə Samil obrazının çox zaman ikinci plana keçməsi, onun fealiyyətinin yalnız sözlu və Samil xarakterinə o qədər də dələlet etməyen kövrək hissəliyə ifadə edilməsi, hadisənin yalnız Zəhra obrazı ətrafında qurulması əsərin dəyərini azaldır, Samili yalnız bir nöqtədən təqdim edir. A.Şaiq yaradıldığı Şeyx Samil obrazı qəhrəmanın real şəxsiyyətini xatırladan çox az məqamları özündə birləşdirir. Qafqaz qərtəlinin 25 il ərə Rusiyanı titrədən əzəmətli, bütöv və qətiyyətli xarakteri

görünmür, yalnız sadəcə "yaxşı insan" təsəssüratı bağışlayır. Hadisə və konfliktləri Şamil ətrafında daha da kəskinləşdirmək və münasibətlərdə dövrün ziddiyətli tərəflərini bir az da geniş əks etdirmək mümkün idi.

Bununla belə, pyesde sevgisi ilə bərabər, vətənini və eziyərini rus zabitine az qala qurban vermiş bir gəncin bir andaca fikrini dəyişərək Şamilə üz tutması və sonda Şamilin ona təqdim etdiyi bayraqı götürərək azadlıq mübarizəlerinin öününde getməsi, adı bir qız qəhrəmanına çevrilməsi ele sade və inandırıcı şəkildə əks olunur. "Qafqaz çıçayı" pyesini ədəbiyyatımızda Şeyx Samil obrazını əks etdirən digər əsərlərdən (C. Hüseynovun "Fətali fəthi" romanı istisna olmaqla) üstün cəhəti ondadır ki, burada Mirzə Kazim bayın böyük xalq qəhrəmanının xarakterində dəyərləndirdiyi və xüsusi vurğuladığı "Şamil qəhrəmanların yaradıcısıdır" fikri öz bəddi həllini tapmışdır. Burada dram janrinin imkan verdiyi bədii təzad və tövquşmalardan, psixoloji təsir vəsaiti olan ədəbi manevrlerdən, təsir obyektiyin müxtəlif məqamlardan və baxışlardan yanaşma üsulundan istifadə olunmasa da, məhz qeyd etdiyimiz cəhətinə görə əser təqdirəlayıqdır.

Aygün HƏSƏNOĞLU

ŞƏKİ MUSİQİ FOLKLORUNUN ÖYRƏNİLMƏSİ

əvvəli 37-ci səhifədə

1937-ci il İncasenat İşləri üzrə Ümmüttifaq Komitənin əmri ilə Moskva Dövlət Konservatoriyasının tarix-nəzəriyyə fakultəsi nəzdində elmi tədqiqat işi aparılması məqsadılıq SSRİ xalqlarının müsəlmanı Azərbaycan xalq musiqisinin öyrənilməsi üçün materiallar" və "Klassik Azərbaycan musiqisi" (1941-ci il).

Təsəssür ki, Böyük Vətən müharibəsinin başlangıcında hələk olan müsəlman Azərbaycan xalq musiqisinin dərin təhlilinə həsr olunan naməzədlilik dəstəsi təqdim edildi. Yeni təşkil olunmuş XMK-nin (Xalq Musiqi Kabinetinin) təşəbbüsü ilə Moskva Konservatoriyasının aspiranti, etnoqraf və folklorşunas K. Kvirkianın rəhbərliyilə Vladimir Krivonosov Azərbaycan folklorunu öyrənmək üçün buraya ezam edilir. O, 1938-ci ilde Tovuz, Qazax, Nuxa, Bakı və onun raionları, 1939-cu ildə yənə Nuxa və həmin ildə Şuşa və Naxçıvanda olmuş və bir çox folklor materiallarını əldə edə bilməmişdir.

V.Belyayev istifadə etdiyi folklor materiallarında nümunələrin konkret hansi regiona mənsub olduğunu göstərməmişdir. V.Krivonosovun konkret bölgələr üzrə topladığı, xüsusən Şəkiyə aid olan folklor materiallarını bu gün arxivlərdən toplayıb nəşr etdirmək çox məqsədəyən olardı.

Sonralar S.Abdullayeva, A.Ozan (Kərimli), F.Xalıqzadənin şimal-sərq regionuna ekspedisiyaları müyyən bəhrəsini vermişdir.

90-ci illərin sonunda respublikanın şimal-qərb regionlarına maraq daha da güclənməyə başlamışdır. Xüsusən ş-

vonosov Azərbaycan folkloru haqqında yazar ilk sovet müsiqişinasıdır.

Krivonosovun Azərbaycan xalq müsəlmanı Azərbaycan xalq musiqisinin öyrənilməsi üçün materiallar" və "Klassik Azərbaycan musiqisi" (1941-ci il).

Təsəssür ki, Böyük Vətən müharibəsinin başlangıcında hələk olan müsəlman Azərbaycan xalq musiqisinin dərin təhlilinə həsr olunan naməzədlilik dəstəsi təqdim edildi. Yeni təşkil olunmuş XMK-nin (Xalq Musiqi Kabinetinin) təşəbbüsü ilə Moskva Konservatoriyasının aspiranti, etnoqraf və folklorşunas K. Kvirkianın rəhbərliyilə Vladimir Krivonosov Azərbaycan folklorunu öyrənmək üçün buraya ezam edilir. O, 1938-ci ilde Tovuz, Qazax, Nuxa, Bakı və onun raionları, 1939-cu ildə yənə Nuxa və həmin ildə Şuşa və Naxçıvanda olmuş və bir çox folklor materiallarını əldə edə bilməmişdir.

Döşəməyin

3/2007

mal-qərb regionları folklorunun toplanması və tədqiqi müsiqişinasların diqqət merkezində dururdu.

1956-ci ildə bestəkar S.Hacıbəyovun Qax, Zaqatala, Şəki, 1976-ci ildə folklorşunas Bayram Hüseynlinin Zaqatalaya, 1986-ci ildə Tahire Kərimovanın Qax rayonuna səfərləri öz bəhrəsini vermiş, zəngin folklor materialı əldə olunmuşdur. S.Hacıbəyovun topladığı materiallar Respublika Xalq yaradıcılığı Evinin təşəbbüsü ilə nota yazarlaq, fortepiano üçün işlənmiş və "Azərbaycan xalq melodiyaları" (Bakı, 1957) adı altında dərc olunmuşdur.

Bakı Musiqi Akademiyasının xalq müsəlmanı kafedrasının təşəbbüsü ilə Balakan, Zaqatala, Qax, və Şəki bölgələrinə folklor ekspedisiyaları təşkil olunmuş, toplanan nümunələr XMK-də saxlanılan bəzi materiallardan da istifadə etmişdir.

Gəniş dünyagörüşü, hərtərəfi biliyə malik bir müsiqiçi olan V.Krivonosov külli miqdarda Azərbaycan folklorunu nota almışdır. Zəngin material əsasında müsəlmanas bu mövzuda məqalələrini "Sovetskiy muzikant" qəzeti və "Sovetskaya muzika" jurnalında dərc etdirmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, V.Kri-

93